

‘Willem Bilderdijk (1756-1831). De ideeënwereld van het gefnuikt genie’

Joris van Eijnatten

bron

Joris van Eijnatten, ‘Willem Bilderdijk (1756-1831). *De ideeënwereld van het gefnuikt genie.*’ In: *Nederlandse Letterkunde* 1 (1996), p. 281-291.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/eijn002will01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Stand van zaken: Willem Bilderdijk (1756-1831)

De ideeënwereld van het gefnuikt genie¹

Na ruim 150 jaar onderzoek zouden we goed op de hoogte moeten zijn van de aard en de achtergrond van het denken van Willem Bilderdijk. Toch is dat niet zo. Er is een en ander bekend over de richtlijnen waaraan deze produktieve woordkunstenaar zijn poëzie wenste te onderwerpen. Er zijn enkele pogingen ondernomen om de bekendere gedichten - waaronder leerdichten als 'De mensch', 'De echt' en 'De geestenwareld' - te analyseren en hun plaats in de literaire traditie toe te wijzen. Er bestaan biografieën en biografische schetsen, bloemlezingen en tekstedities. En we beschikken over enkele, grotendeels verouderde studies over aspecten van het werk van Bilderdijk, over bijvoorbeeld zijn taalkundige, filosofische, theologische en natuurwetenschappelijke opvattingen. Maar over het algemeen wordt de geïnteresseerde liefhebber van de ideeëngeschiedenis niet verrijkt met een betrouwbaar inzicht in de gedachtenwereld van één van de boeiendste Nederlandse schrijvers van de achttiende en negentiende eeuw.

Hoe moet deze eigenaardige lacune in de historiografie worden verklaard? Het Bilderdijk-onderzoek heeft zich lang georiënteerd op biografische eigenaardigheden en letterkundige bijzonderheden. Naast de gebeurtenissen rondom zijn uitzetting uit de Republiek in 1795 en zijn verhouding tot Lodewijk Napoleon en Napoleon Bonaparte, is de aandacht vooral uitgegaan - vooral sinds de uitgave van de weinig verheffende briefwisseling met zijn eerste vrouw, Catharina Woesthoven (Van Vloten) - naar de relatie tussen de gehuwde dichter en het achttienjarige meisje dat hij in Londen ontmoette, Katharina Schweickhardt (Bosch, Groenevelt en Van Hattum). Daarnaast heeft men belangstelling getoond voor de technische aspecten van zijn omstreden dichterschap en voor zijn vele 'navolgingen' (vertalingen, waarvan vele onherkenbaar zijn veranderd) van hoogtepunten uit het literaire verleden. Een tweede verklaring ligt in het feit dat de beoefening van de ideeëngeschiedenis nooit het eigenlijke domein van Nederlandse historici en letterkundigen is geweest. We kennen op dit gebied geen geïnstitutionaliseerde onderzoekstraditie - ofschoon er de laatste jaren enkele gelukkige veranderingen lijken op te treden.

Daarnaast heeft er nooit overeenstemming bestaan over de vraag of de grillige en eigengereide Bilderdijk de status van geaccepteerde cultuurdrager van het vaderland mag worden toegekend (Geyl). Er zijn pogingen genoeg geweest om hem toe te voegen tot het nationale pantheon, bijvoorbeeld tijdens de herdenking van 1906 (zie het prachtige stuk van Kuyper). Om een lang verhaal kort te houden: Bilderdijk is sinds zijn dood het voorwerp geweest van een tweeledige discussie. In de eerste plaats is hij dikwijls gezien als de (enige) Nederlandse romanticus. Het woord 'romanticus' duikt in verband met Bilderdijk pas op in de tweede helft van de negentiende eeuw, om na de jaren vijftig en zestig van deze eeuw in veel handboeken en encyclopedieën de karakterisering bij uitstek van de dichter-denker te worden. Vaak heeft men met deze aanduiding bedoeld dat Bilderdijk een bevlogen dichter was die profetische dingen zei (hij hield veel tira-

den tegen de geest der eeuw) of eigenaardige dingen deed (hij gebruikte veelvuldig opium); maar soms heeft men gemeend dat hij inderdaad gerekend moet worden tot de (vroeg) Romantiek. In de tweede plaats is Bilderdijk vaak beschouwd als de principiële calvinist die na 1806 in Amsterdam en Leiden antirevolutionaire barricades beklom, ter bescherming van troon, altaar en natie tegen de gruwelleer van Voltaire en de gruweldaden van Robespierre. Men name het verzuilde protestantse volksdeel heeft hem gezien als de geestelijke vader van de grote christelijke opleving van de negentiende eeuw, het Réveil.

De partijstrijd rondom Bilderdijk heeft het beeld van de dichtende intellectueel sterk bepaald. De denker Bilderdijk staat te boek als calvinist of romanticus, af en toe zelfs als calvinist en romanticus. Veel wijzer worden we van zulke karakterisering niet. Wie een min of meer objectief oordeel over de mens, de denker en de dichter Bilderdijk wil vellen, zal eerst zijn plaats in de literaire, religieuze en wijsgerige tradities moeten bepalen. Daartoe moeten we over kennis van zijn ideeënwereld beschikken. Maar die kennis hebben we slechts in beperkte mate.

Wel bestaat er veel belangstelling voor Bilderdijk. Er is een kleine kring van hoofdzakelijk neerlandici, verenigd in *Het Bilderdijk-Museum*, die begaan is met het lot van Guilelmus van Teisterbant, zoals de *would be* aristocraat zichzelf graag betitelde (zie Adriaenssen). Deze vereniging publiceert jaarlijks onder dezelfde naam een tijdschrift en beheert een grote hoeveelheid bilderdijkiana, uiteenlopend van 's mans hartverwarmende briefwisseling met zijn tweede vrouw tot lugubere afgietsels van zijn lijk. Daarnaast is er belangstelling voor de beeldende kunstenaar (Geerts). Onlangs verscheen een fraaie uitgave van *De kunst der poezy* uit 1809 (Van den Berg en Kloek). Ook zijn *science fiction*-verhaal is opnieuw uitgegeven en voorzien van commentaar (Verkuyl). De draad van oudere taalkundige studies wordt weer opgepikt (Noordegraaf). De achtergrond van Bilderdijks politieke opvattingen en zijn handelen tijdens revolutie en restauratie worden bestudeerd (Schutte). Zijn verhouding tot het jodendom is zelfs het onderwerp van een recente dissertatie (Engelfriet). Gerenommeerde wetenschappelijke instanties als NWO en KNAW tonen belangstelling voor het gefnuikt genie. Bilderdijk zit in de lift.

Niettemin is sinds 1987 de toestand van de Bilderdijkstudie wat de ideeëngeschiedenis betreft er niet wezenlijk op vooruit gegaan (Buijnsters 1987). Wat heeft de studie van anderhalve eeuw naar het denken van Bilderdijk zoal opgeleverd? Er bestaan vier studies uit een betrekkelijk ver verleden, die vooral historiografisch van groot belang zijn. Allereerst is er de fijngevoelige en erudiete inleiding op het beroemde heldendicht, *De ondergang der eerste wereld* (Bosch 1959; van hetzelfde kaliber is Bosch 1983), waarin een diepgaande analyse van het rond 1810 geschreven meesterwerk wordt geboden. Daarvóór, in 1921, was een veelzijdig proefschrift verschenen over Bilderdijks niet altijd even geslaagde verhouding tot de Franse cultuur (Smit). Nog eerder, ter gelegenheid van de Bilderdijk-herdenking van 1906, had Herman Bavinck, een belezen gereformeerde theoloog, in een bondige synthese zijn visie uiteengezet op Bilderdijk als denker en dichter (Bavinck). Op het recentere werk (uit 1966) van De Deugd kom ik nog terug.

Een uitputtende analyse van het denken van Bilderdijk bieden deze studies niet. Het beeld waarover we thans beschikken van Bilderdijk als intellectueel is fragmentarisch en selectief; delen ervan zijn soms misleidend en af en toe zelfs

onjuist. Vaak heeft men aspecten van zijn denken of gedeelten van zijn oeuvre onder de loupe genomen, zonder zich om het grotere verband te bekommeren;

conclusies uit voorgaande studies zijn soms ten onrechte gecanoniseerd; en men heeft Bilderdijk nogal eens ongelukkig geïnterpreteerd. Ik zal een en ander illustreren aan de hand van enkele voorbeelden uit de literatuur.

Het opstel van Bavinck is met name op de leerdichten en verhandelingen van de oudere Bilderdijk gebaseerd, en geeft hiervan een beknopte beschrijving die duidelijk Bavincks eigen theologische oriëntatie verraadt (de Bilderdijk van Bavinck toont ethisch-gereformeerde trekken). Hij meende in Bilderdijk een duidelijk gereformeerde denker te herkennen, maar kwam in zijn werk ook minder traditionele ideeën tegen, die hij vervolgens toeschreef aan de tijdgeest. Met name wees hij op overeenkomsten tussen allerlei mystiek-klinkende uitlatingen van Bilderdijk en de ideeën van piëtistische natuurfilosofen als Lavater, Claudius en Jung Stilling. Na Bavinck zijn de genoemde Duitse piëtisten vaak zonder bewijsvoering en dikwijls ten onrechte als de geestelijke peetvaders van Bilderdijk aangevoerd, onlangs nog in een dissertatie over negentiende-eeuws spiritisme (Jansen). In Duitse richting wordt eveneens gezocht door een proefschrift over gnostische invloeden op gereformeerde piëtisten. De auteur komt op basis van gebrekkig secundair materiaal tot de onbewezen slotsom dat Bilderdijk een min of meer directe erfgenaam van Jacob Boehme genoemd mag worden (Manuzov).

Op grond van enkele inhoudelijke overeenkomsten, ontleend aan de secundaire literatuur, hebben twee auteurs blijkbaar onafhankelijk van elkaar geconcludeerd dat Bilderdijk kennis moet hebben gehad van de bekende theoloog en taalfilosoof J.G. Hamann (Vis; Bosch 1983). Afgezien van het feit dat een dergelijke schatplichtigheid nauwelijks te bewijzen valt, is het minstens even aannemelijk dat Bilderdijk, die zelf altijd met prijzenswaardige helderheid zijn standpunten uiteen probeerde te zetten, het werk van deze ondoorgrondelijke ‘Magus van het Noorden’ zou hebben afgedaan als duistere Duitse onzin. Duitsland was namelijk voor Bilderdijk niet alleen het land van de verderfelijke *Aufklärung*, maar ook dat van de alchemisten, de rozenkruizers, de geheime gezelschappen en obscure *Schwärmer* als Valentin Weigel en Conrad Dippel. Er is in het oeuvre van de belezen en eclecticische Bilderdijk altijd wel iets te vinden dat ook in het werk van andere auteurs voorkomt. Echter, op deze manier leidt het gebrek aan elementair onderzoek tot het najagen van dwaallichtjes in een cultuurhistorisch moeras.

Zo brengt de constatering dat Bilderdijk aan introspectie deed een andere auteur weer in de verleiding om, naar aanleiding van het bekende boek over de Romantiek van Abrams, Rousseau tot de inspiratiebron van onze ‘romanticus’ te benoemen (Schrijvers). Maar de zeventiende- en achttiende-eeuwse republiek der letteren waren uiterst dicht bevolkt met introspectieve auteurs. Intussen weten we nagenoeg niets van Bilderdijks receptie van Rousseau. Volgens de dichter zelf las hij op vijf- of zesjarige leeftijd allerlei oude boekjes uit de bibliotheek van zijn vader. Het verwondert dan ook niet wanneer we de ‘natural supernaturalism’ van Abrams - een christelijke belevingswereld, maar dan gesecculariseerd - bij Bilderdijk niet aantreffen; maar dat we wél de invloed kunnen vaststellen van mystieke tradities die minstens teruggaan tot de christelijke en joodse middeleeuwen.

Een gelijksoortige, door een lichtelijk willekeurige selectie veroorzaakte, eenzijdigheid toont de analyse van het intrigerende leerdicht ‘De Geestenwareld’ door Buijnsters (1967). Zijn artikel, een van de boeiendste uit de Bilderdijk-historiografie, voert de inhoud van het gedicht met name terug op de

Zweedse ziener Swedenborg. Ongetwijfeld heeft Bilderdijk, zoals elke vernieuwende literator

indertijd, met grote belangstelling de esoterische gesprekken tussen Swedenborg en zijn engelen gevolgd. Maar het is de vraag of juist dit leerlicht in eerste instantie teruggaat op de stichter van de kerk van het Nieuwe Jeruzalem.

In een belangrijk artikel kwam Meeuwesse tot de conclusie dat Bilderdijks latere erotiek bepaalde platoonse trekken vertoont. Op zichzelf is die conclusie juist. Bilderdijk maakt veel werk van de heteroseksuele liefde tussen twee tot elkaar voorbestemde lieden, die op de echtkoets samensmelten tot een zalig androgyn wezen. In feite staat de denkwereld van Bilderdijk bol van (neo)platoonse ideeën (zie bijv. Van Swigchem over de bouwkunst). Echter, in tegenstelling tot Coleridge, Blake, Novalis en Schelling geeft Bilderdijk er geen blijk van ooit Plotinus te hebben gelezen, laat staan het *Symposium* van Plato. Om zijn erotiek als platoons te omschrijven is hoogstens een halve waarheid.

De recente dissertatie van Engelfriet behelst een poging om een andere helft van die waarheid op te sporen. Zijn boek handelt onder meer over de kennis die de filosofie Bilderdijk bezat van de joodse traditie, een thema dat merkwaardig genoeg nooit eerder in de literatuur was besproken. Engelfriet maakt aannemelijk dat de dichter enigszins thuis was in aspecten van het joodse denken, in het bijzonder de apocalyptiek, de mythologie, de kabbala. Helaas blijft het ook in deze op zichzelf lezenswaardige, maar wat de historische analyse betreft onvolledige, studie onduidelijk waar Bilderdijk zijn ideeën precies vandaan heeft gehaald. Het maakt immers nogal wat uit of hij zijn ideeën omtrent het jodendom ontleend heeft aan joodse schriftgeleerden, rabbijnen en kabbalisten, aan christelijke hebraïsten, of aan de eclectische hocus-pocus van de achttiende-eeuwse vrijmetselarij. Pas wanneer we precies weten welke boeken hij heeft gelezen, kunnen we zijn plaats in de ideeëngeschiedenis nader bepalen. Nu valt het niet mee om een dergelijke analyse te verrichten. Bilderdijk laat het citeren van, en het verwijzen naar, zijn bronnen consequent en met opzet na, waardoor hij vaak de indruk wekt een bijzonder erudiete geleerde te zijn.

Bilderdijk was ontegenzeggelijk erudiet. Hij imponeert door zijn kennis van zaken, door zijn uitgesproken meningen, door zijn op eerste gezicht excentricieke standpunten. Dat heeft in het verleden in de populaire historiografie wel eens geleid tot een onkritisch eerbetoon aan het bilderdijkiaanse orakel, en in de wetenschappelijke historiografie bijgedragen tot de mythe van Bilderdijk als de ontwerper van een christelijke wijsbegeerte *avant la lettre* (Bosch 1961). Het beeld van Bilderdijk als zo'n antirevolutionaire filosoof wordt met name verdedigd in een wat ouder proefschrift, waarin de verhouding van Bilderdijk tot de 'Verlichting' wordt geschetst en de auteur vervolgens vaststelt dat de zogenoemde vader van het Réveil een apologeet van het christendom is geweest (Lagerwey). Maar dat wist Johannes Kinker ook al. De interessante vraag is niet of Bilderdijk een overtuigd christen en fervente apologeet was, maar tot welk type christendom hij gerekend kan worden.

Bilderdijk als bestrijder van de Verlichting is een tweede thema in de dissertatie van Engelfriet over het jodendom. Maar over welke 'Verlichting' heb je het dan (vgl. Hanou)? Over de kantiaanse? Die is Bilderdijk pas aan het einde van zijn leven enigszins gaan begrijpen, en het is het heftige verzet ertegen dat eerst in deze jaren doorbreekt dat zo'n grote invloed heeft gehad op het negentiende-eeuwse Réveil. De periode die door historici wordt aangeduid als de 'christelijke Verlichting' heeft Bilderdijk doorgaans beschouwd als een tijd van ordentelijke

rechtzinnigheid - onvolwassen Nederlandse naäpers van Engelse deïsten, Franse materialisten en Duitse ongodisten waren zijns inziens de uitzonderingen op wat toen nog een gelukkige regel was.

Onnauwkeurig zijn diverse gevolgtrekkingen in een bundel over de veilingcatalogi van Bilderdijs bibliotheken (Van Hattum en Zwaan). Waar de tweede catalogus (1832) een min of meer juiste weergave lijkt te bieden (helemaal zeker zijn we niet) van wat de oude Bilderdijk aan het einde van zijn leven in zijn boekenkast had staan, is de eerste catalogus (1797) naar het zich laat aanzien behoorlijk 'vervuild' (we weten echter niet in welke mate). Er staan allerlei boeken in die waarschijnlijk nooit in de bibliotheek van de jongere Bilderdijk zijn geweest. Een groot deel van de in deze bundel getrokken conclusies - met name betrekking hebbend op zijn theologische, filosofische, medische en klassieke boekenbezit - is dan ook niet gerechtvaardigd. *En passant* zij vermeld dat twee studies over het leerdicht 'De mensch', Bilderdijs opzienbarende vertaling van het 'Essay on Man' van Alexander Pope, ten onrechte een verhandeling van de toenmalige genootschapscoyfee Cornelis van Engelen toeschrijven aan de jonge Bilderdijk (Meier; Schoneveld); een interessant detail, want de oudere Bilderdijk heeft dikwijls een onverbiddelijk anathema over Van Engelen uitgesproken.

De natuurwetenschappelijke ideeën van Bilderdijk komen aan bod in een aantal artikelen, waarin 's mans plaats in de wetenschapsgeschiedenis nader wordt bepaald. Hij komt er niet echt goed vanaf: de dichter was toch vooral dichter, een amateur, een dilettant die zich vaak liet leiden door achterhaalde theorieën en persoonlijke ingevingen. Dergelijke conclusies over Bilderdijk als geoloog (Blink), medicus (Van Staveren), bioloog (Visser 1972 en 1974, die ook positieve opmerkingen heeft) en natuur- en scheikundige (Snelders) zijn op zichzelf juist. Er valt echter veel meer over de betekenis en achtergrond van zijn ideeën te zeggen, zoals het onderzoek op dit gebied van de laatste twee decennia wel duidelijk maakt (bijv. Rousseau en Porter).

Ook andere aspecten van het denken van de encyclopedische bibliofoon hebben de nodige aandacht gekregen. Er zijn goede recente inleidingen voorhanden over Bilderdijk en de schilderkunst (Carasso), de rechtsgeleerdheid (Gall), de Griekse dichtkunst (Gerbrandy), het toneel (De Leeuwe), de erotiek (Schenkeveld-Van der Dussen; De Man). Lezenswaardig zijn ook twee oudere studies over Bilderdijk en de taalwetenschap (Kluyver; Te Winkel; vgl. ook Van Marle; Mathijsen). Veel méér dan oppervlakkige impressies heeft een tweetal oudere dissertaties over de geschiedbeschouwing van Bilderdijk - hij schreef een fascinerende, dertiendelige *Geschiedenis des vaderlands* - niet te bieden (Moll; K.H.E. de Jong). Een artikel van Smitskamp met de titel 'Bilderdijk historicus?' geeft beknopt weer hoe de meeste historici over hun vakgenoot hebben gedacht - terwijl er ook over dit onderwerp toch veel meer te zeggen valt. Weinig diepgang tonen de dissertaties over Bilderdijs verhouding tot Duitsland (Schokker) en Engeland (Wesseling).

Zo hebben gedurende anderhalve eeuw veel schrijvers veel aspecten van Bilderdijk kort belicht. Het beeld van Bilderdijk dat al deze studies oproepen is zoals gezegd impressionistisch, fragmentarisch en eenzijdig. Er zal nog veel werk moeten worden verricht voordat het Nederlandse onderzoek enigszins op het peil staat van het onderzoek in Frankrijk, Duitsland, Engeland en de Verenigde Staten naar nationale grootheden uit de tijd van Romantiek en Restauratie. Hiermee komen we terug op het geijkte beeld van Bilderdijk de 'romanticus' en Bilderdijk de 'calvinist'.

Ideeënhistorisch onderzoek heeft uiteraard te maken met het verschijnsel ‘romantiek’. Nu is de Romantiek een bevallige sirene. Het zijn met name de uit letterkundige kring afkomstige studies die voortijdig aan haar lokroep hebben beantwoord door Bilderdijk toe te voegen aan het illustere gezelschap van Europese romantici (een originele, internationale bijdrage aan deze beeldvorming is die van Rupke). Er bestaat een lange reeks fijne en doorwrochte artikelen over de verhouding tussen de grotendeels onuitgegeven dramatiek van Bilderdijk en wat men ooit de ‘preromantische’ beweging noemde, van de hand van M.J.G. de Jong (E. Leijnse). Maar in het bijzonder doel ik hier op het *magnum opus* van C. de Deugd (1966), wiens breed opgezette en diep reikende studie terecht als één van de monumenten van het Bilderdijk-onderzoek geldt.

Hoe sympathiek deze belangstelling voor Bilderdijks relatie tot de ‘romantiek’ ook is, zij heeft weinig bijgedragen tot een goed begrip van het genie zelf. Auteurs als Smit (1957) en De Deugd doen suggesties die alleszins de moeite van een grondige toetsing waard zijn. Maar het is de vraag of zo'n toetsing ergens toe zal leiden. De lezers van *Nederlandse letterkunde* zullen de problematiek rondom het begrip ‘romantiek’ wel kennen. Gegeven de eindeloze discussie over het begrip, vraagt men zich wel eens af of het nog een bruikbaarheid bezit die uitstijgt boven de toepassing ervan als blikvanger in de titel van een boek of artikel. Bilderdijk heeft zichzelf in elk geval nooit beschouwd als romanticus. Van de enkele Duitse poëten die zichzelf wél als romantici zagen, had hij een met hartstocht beleden walging; het is de vraag of hij ze heeft gelezen, laat staan begrepen. Hij zat, zo lijkt het, op een wat andere golfengte dan de meeste literaire ‘romantici’ in Duitsland of Frankrijk of Engeland. Het feit dat hij een tijdgenoot was van Chateaubriand en Wordsworth en allerlei overeenkomsten toont met deze en andere dichter-denkers, maakt hem natuurlijk niet vanzelf tot ‘romanticus’.

Hiermee kom ik op een ernstiger bezwaar. Vrijwel alles wat Bilderdijk op wijsgerig, theologisch, ethisch of esthetisch gebied heeft beweerd (uitgezonderd enkele poëtische opvattingen die duidelijk uit de laatste decennia van de achttiende eeuw stammen), kan teruggevoerd worden op geestelijke stromingen die minstens tot diep in de achttiende eeuw reiken. Hier wreekt zich het voorbarige gebruik van epitheta als ‘romantisch’ en ‘idealistisch’ en wat dies meer zij. Wie het boek van De Deugd heeft gelezen, zal (voor zover het Bilderdijk betreft) het gebrek aan primair bronnenonderzoek waaraan deze studie lijdt, alsmede de vergelijkende methode die erin gehanteerd wordt, betreuren. Immers, indien de vele losse citaten die De Deugd aanvoert, herleid kunnen worden tot oudere stromingen en tradities, is er ondanks alle arbeid met betrekking tot het thema ‘romantiek’ nog weinig bewezen. De interessante en belangrijke vraag is of Bilderdijk de door hem gerecipiëerde ideeën zodanig heeft bewerkt en vorm gegeven dat een vergelijking met de opvattingen van, zeg, Coleridge of Novalis stand houdt; maar om dit te kunnen vaststellen, is er in de eerste plaats nauwgezet onderzoek noodzakelijk naar de aard van Bilderdijks denken en naar de antecedenten en bronnen van dat denken. Op grond van ditzelfde argument kan de opmerkelijke vriendschap tussen Bilderdijk en Southey, gebaseerd op een gelijkgestemde literaire belangstelling, evenmin gelden als een overtuigend bewijs voor transnationale ‘romantiek’ (De Deugd, 1992).

Er is natuurlijk al vaker kritiek geweest op de manier waarop in de historiografie een verband is gelegd tussen Bilderdijk en de Romantiek (bijv. Van den Berg).

Het is zelfs aangetoond dat het door Bilderdijk gehanteerde verbeeldingsbegrip hoegenaamd niets met ‘romantiek’ heeft uit te staan (Johannes). Onlangs zijn de esthetische theorieën van de meester nog gekwalificeerd als een ‘particuliere gevoelsmetafysica’, een merkwaardig unicum op het Europese literaire toneel (Van den Berg en Kloek). Dit zijn belangrijke mededelingen, die illustreren dat Bilderdijk zelfs binnen een eventuele romantische beweging een geval apart is. Maar de geïnteresseerde liefhebber van de ideeëngeschiedenis schiet er uiteindelijk niet veel mee op. Waar heeft Bilderdijk zijn verbeeldingsbegrip vandaan gehaald? Was zijn ‘gevoelsmetafysica’ werkelijk zo ‘particulier’?

Tot zover de romanticus. Hoe zit het met de calvinist? Een beoordeling van Bilderdijk als denker (en als dichter) zal rekening moeten houden met zijn religieuze opvattingen. Dat heeft men in het verleden ook wel gedaan; recentelijk is nog een op zichzelf sympathieke, maar mijns inziens niet geheel overtuigende poging ondernomen om Bilderdijk in de ‘bevindelijke’ traditie van het Nederlands protestantisme in te lijven (Van der Zwaag). Het probleem van de meeste studies is echter dat men er bij voorbaat vanuit gaat dat Bilderdijk inderdaad een ‘calvinist’ was. Zo komt De Deugd tot zijn bekende theorie van de ‘gespletenheid’: het dilemma tussen calvinistische geloofsovertuiging en romantisch literair gevoel waar Bilderdijk onbewust voor stond. Er is mij echter geen enkel concreet feit bekend die deze levensbeschouwelijke schizofrenie ook maar enigszins aannemelijk maakt. Belangrijker is dat De Deugd er in zijn studie uit 1966 een weinig historische opvatting over het calvinisme op na houdt. Maar dat geldt ook voor de opvatting omtrent Bilderdijks godsdienstige aard die indertijd binnen het overwegend gereformeerde *Bilderdijk Genootschap* werd gehuldigd, en in die zin heeft De Deugd als iconoclast goed werk verricht.

Desondanks heeft ook De Deugd het beeld staande gehouden van Bilderdijk als ‘calvinist’. Om de een of andere reden wordt het calvinisme doorgaans vereenzelvigd met precisie en predestinatie. Dat leidt op zijn zachtst gezegd tot minder gelukkige interpretaties van Bilderdijks denken (bijv. M.J.G. de Jong). Het is te hopen dat een nieuwe levensbeschrijving van Bilderdijk het zonder de oude stokpaardjes zal kunnen stellen, en meer van Bilderdijks denkwereld weet te maken dan het hoofdstuk over ‘Bilderdijk's Geloof en Philosophie’ in de oude biografie van Kollewijn - een overigens uitstekende studie, die als biografie moeilijk te overtreffen zal zijn.

Kortom, er zijn wat Bilderdijks denken betreft redenen genoeg om de historiografische leemte op te vullen en het werk van neerlandici aan te vullen. De matige prestaties in het onderzoek naar de ideeënwereld van de Amsterdamse dichter en Leidse jurist kunnen in elk geval niet vergoelijkt worden met een beroep op de ontoereikendheid van het materiaal. Er bestaan ontelbare gedichten, grotendeels door Isaac da Costa uitgegeven in vijftien kloekke delen (men zegt dat de omvang ± 300.000 (!) versregels bedraagt). Oorspronkelijke drukken en ontelbare handschriften van gedichten liggen verspreid over bibliotheken en archieven. We hebben beschikking over minstens dertig, grotendeels gedrukte, opstellen en lezingen, handelend over theologische, wijsgerige en letterkundige onderwerpen. Elke zichzelf respecterende universiteitsbibliotheek bezit de *Geschiedenis des vaderlands*. Er bestaan omvangrijke briefwisselingen, ten dele gedrukt, die een schat van informatie bevatten, in het bijzonder de brieven aan H.W. Tydeman en Isaac da Costa. Tot het gepubliceerde materiaal behoren ook de zonderlinge taalkundige

arbeid, de pennevruchten van een jarenlange bemoeienis met de rechtenstudie en de geschriften over botanie en geologie. Belangrijke bronnen zijn verder Bilderdijks bibliotheek-catalogi, waarvan de tweede zoals gezegd een goed inzicht verschaft in 's dichters boekenkast. Vervolgens bestaan er allerlei onuitgegeven toneelspelen en ontwerpen van toneelspelen, naast een stapel 'overig materiaal' waartoe bijvoorbeeld rebusbrieven en zelfs horoscopen gerekend kunnen worden. Ook zijn veel tekeningen bewaard gebleven. Tenslotte moeten vermeld worden de twee- à drieduizend kladaantekeningen die de literator in de loop der jaren heeft gemaakt, en die thans liggen opgeslagen in verschillende archieven, doorgaans in vergeelde mappen met misleidende opschriften.

Bilderdijk, advocaat, literator, balling en leermeester, geldt terecht als één van de boeiendste Nederlandse intellectuelen van de negentiende eeuw. Zijn curieuze geest is een onuitputtelijke bron van ideeën, zijn enorm oeuvre een waardevol cultuurschat. Hij stond in Holland eenzaam op een kruispunt van internationale wegen. Zijn ideeën zijn daardoor vaak niet begrepen. Er zal, nogmaals, veel werk moeten worden verricht voordat de cryptische uitlatingen en buitenissige opvattingen van deze belezen schrijver enigszins worden begrepen.

Joris van Eijnatten

Bibliografie

M.H. Abrams, *Natural supernaturalism. Tradition and revolution in romantic literature* (New York, 1971)

L.F.W. Adriaenssen, 'De afstammingswaan en de genealogische poëzie van Willem Bilderdijk', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconografisch Bureau* 41 (1987), pp. 229-258.

H. Bavinck, *Bilderdijk als denker en dichter* (Kampen, 1906).

W. van den Berg, 'De Nederlandse romantiek, een verschijnsel in de marge?', in: *De Gids* 153 (1990), pp. 79-87.

W. van den Berg en J.J. Kloek, *Willem Bilderdijk. De kunst der poëzy* (Amsterdam, 1995).

H. Blink, 'Mr. Willem Bilderdijk schrijver der eerste "Geologie" in het Nederlandsch', in: *Tijdschrift van het Koninklijke Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* 23 (1906), pp. 877-918.

J. Bosch, *Mr. Willem Bilderdijk. De ondergang der eerste wereld* (Zwolle, 1959).

J. Bosch, 'Willem Bilderdijk als wijsgerig historievormer', in: *Perspectief (feestbundel ter gelegenheid van het 25 jarig bestaan van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte)* (Kampen, 1961), pp. 228-240.

J. Bosch, 'Bilderdijks kleine leerdicht "De Taal" van 1822', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 99 (1983), pp. 245-264.

J. Bosch, H.W. Groenevelt en M. van Hattum red., *Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1795-1797* (Utrecht, 1988).

P.J. Buijnsters, 'Willem Bilderdijk en de Geestenwereld', in: *De nieuwe taalgids* 60 (1967), pp. 289-304.

P.J. Buijsters, 'De toekomst van de Bilderdijkstudie', in: *Het Bilderdijk-Museum* 4 (1987), pp. 1-8.

D. Carasso, 'Willem Bilderdijk over de schilderkunst', in: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw* 22 (1990), pp. 55-76.

- C. de Deugd**, *Het metafysisch grondpatroon van het romantische literaire denken. De fenomenologie van een geestesgesteldheid* (Groningen, 1966).
- C. de Deugd**, 'Friendship and Romanticism: Robert Southey and Willem Bilderdijk', in: J. Leerdam en K.U. Syndram red., *Europa Provincia Mundi. Essays in Comparative and European Studies* (Amsterdam, Atlanta, 1992), pp. 369-388.
- L. Engelfriet**, *Bilderdijk en het jodendom. Bilderdijs waardering van het joodse denken in confrontatie met zijn tijd* (Zoetermeer, 1995).
- H.C. Gall**, *Willem Bilderdijk en het privatissimum van professor D.G. van der Keessel* (Den Haag, Leiden, 1986).
- T. Geerts**, *Het Bilderdijk-Museum. Catalogus van kunstvoorwerpen* (Leiden, 1994).
- P. Gerbrandy**, 'Bilderdijk en de Nederlandse Pindarus-receptie', in: *Het Bilderdijk-Museum* 5 (1988), pp. 1-10.
- P. Geyl**, 'Een eeuw strijd om Bilderdijk', in: *idem, Van Bilderdijk tot Huizinga. Historische toetsingen* (Utrecht, Antwerpen, 1963), pp. 7-81.
- A.J. Hanou**, *Sluiers van Isis. Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting in de vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen, 1790-1845* (Deventer, 1988).
- M. van Hattum en J. Zwaan** red., *Bilderdijs boekenwijsheid* (Amsterdam, 1989).
- D. Jansen**, *Op zoek naar nieuwe zekerheid. Negentiende-eeuwse protestanten en het spiritisme* ('s-Hertogenbosch, 1994).
- G.J. Johannes**, *Geduchte verbeeldingskracht! Een onderzoek naar het literaire denken over de verbeelding - van Van Alphen tot Verwey* (Amsterdam, 1992).
- K.H.E. de Jong**, *Bilderdijk's 'Geschiedenis des vaderlands'* (Leiden, 1934).
- M.J.G. de Jong**, 'Fatum uns Prädestination oder: Hat die Tragödie Zukunft? Die holländische Dramaturgie von Willem Bilderdijk', in: *Jahrbuch für Internationale Germanistik* Reihe A, Bd. 27 (1989) (*Inevitabilis Vis Fatorum. Der Triumph des Schicksaldramas auf der europäischen Bühne um 1800*), pp. 152-166.
- A. Kluyver**, 'Bilderdijk en de taalwetenschap', in: *Onze eeuw* IV, pp. 1-26.
- R.A. Kollewijn**, *Bilderdijk, zijn leven en werken* (Amsterdam, 1891).
- A. Kuyper**, *Bilderdijk in zijne nationale beteekenis* (Amsterdam, Pretoria, [1906]).
- H.H.J. de Leeuwe**, *Bilderdijk, het drama en het toneel* (Utrecht, 1990).
- E. Leijse red.**, *Over en van Martien J.G. de Jong. Een beknopte bibliografie met commentaar* (Namen, 1994).
- W. Lagerwey**, *Bilderdijk and the German Enlightenment* (Ann Arbor (MI), 1958).
- J. de Man**, 'De struikelende Venus. Hoffham, Bilderdijk en de rozen', in: *De nieuwe taalgids* 86 (1993), pp. 340-350.
- J. Manuzov**, *Pelgrims en profeten. Bunyans' The Pilgrims Progress in de mystieke denkwereld van Jacob Böhme* (Utrecht, 1985).
- J. van Marle**, 'Iets over woordvorming en wordschepping bij Bilderdijk', in: *Het Bilderdijk-Museum*, pp. 2-9.

M. Matthijsen, 'Spelling in de negentiende eeuw: Siegenbeek en Bilderdijk', in: *De negentiende eeuw* 12 (1988), pp. 129-140.

K. Meeuwesse, 'Willem Bilderdijk in het paradijs', in: *De nieuwe taalgids* 53 (1960), pp. 65-73 en 129-137.

H.H. Meier, 'Pope's "Essay on Man" door Bilderdijk vertaald', in: *De nieuwe taalgids* 76 (1983), pp. 443-458.

J. Moll, *Bilderdijk's 'Geschiedenis des Vaderlands'* (Assen, 1918).

J. Noordegraaf, 'From Myth to History. On the Comparative Reception of German Historical Grammar in Nineteenth-Century Dutch Linguistics', in: D. Droixhe en C. Münster red., *La linguistique entre mythe et histoire* (Münster, 1993), pp. 297-317.

G.S. Rousseau en R. Porter red., *The ferment of knowledge. Studies in the historiography of eighteenth-century science* (Cambridge, 1980).

N.A. Rupke, 'Romanticism in the Netherlands', in: R. Porter en M. Teich red., *Romanticism in National Context* (Cambridge, enz., 1988), pp. 191-216.

M.A. Schenkeveld-Van der Dussen, 'Inleiding', in: *W. Bilderdijk. Mijn Verlosting* (Zutphen, z.j.).

R. Schokker, *Bilderdijk en Duitschland* (Harderwijk, 1933).

C.W. Schoneveld, 'Bilderdijk between Pope and Byron: the paradoxes of his translation of *An essay on man* into Dutch', in: C.C. Barfoot en Th. d' Haen, *Centennial hauntings: Pope, Byron and Eliot in the year 88 (DQR Studies in Literature 8)*, pp. 215-231.

P.H. Schrijvers, *Horatius. Ars poetica (...) voorzien van een nabeschouwing over Horatius' dichterlijk voortleven bij Bilderdijk* (Amsterdam, 1980).

G.J. Schutte, 'Bilderdijks conservatisme', in: R.E. de Bruin en G.J. Schutte red., *Drie protestante conservatieven uit de 19e eeuw* (Amsterdam, 1994), pp. 15-35.

J. Smit, *Bilderdijk et la France* (Amsterdam, 1929).

J. Smit, *De kosmische zelfvergroting van de dichter bij Bilderdijk, Perk en Marsman* (Amsterdam, 1957).

H. Smitskamp, 'Bilderdijk historicus', in: J.A.L. Lancée red., *Mythe & werkelijkheid* (Utrecht, 1979), pp. 146-158.

H.A.M. Snelders, 'Bilderdijks belangstelling voor de natuurwetenschappen zoals weerspiegeld in zijn bibliotheek', in: M. van Hattum en J. Zwaan red., *Bilderdijks boekenwijsheid* (Amsterdam, 1989), pp. 61-68.

W.B. van Staveren, 'Bilderdijk en de geneeskunde', in: *Mr. Willem Bilderdijk* (Pretoria, Amsterdam, 1906), pp. 263-332.

C.A. van Swigchem, 'Stedebouwkundige inzichten van mr. Willem Bilderdijk', in: *Bouw* (1963), pp. 357-375.

P.E.L. Verkuyl, *W. Bilderdijk. Kort verhaal vaneene aanmerkelijke luchtreis en nieuwe planeetontdekking* (Groningen, 1995).

G.J. Vis, 'Denken en doen. Poëtische poëzie van W. Bilderdijk en J. Kinker', in: *Spektator* 17 (1987-1988), pp. 105-128.

R.P.W. Visser, 'De dichter Bilderdijk en de planten-anatomie', in: *Scientarum Historia* 14 (1972), pp. 17-28.

R.P.W. Visser, 'Willem Bilderdijk en de natuurwetenschappen', in: *De nieuwe taalgids* 67 (1974), pp. 288-299.

J. van Vloten, commentaar in *Mr. W. Bilderdijk's eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784-1807)* (Leiden, 1873).

J. Wesseling, *Bilderdijk en Engeland* (Gent, 1949).

J. te Winkel, 'Bilderdijk als taalgeleerde', in: *Mr. Willem Bilderdijk* (Pretoria, Amsterdam, 1906), pp. 109-136.

W. van der Zwaag, *Willem Bilderdijk, vader van het Réveil* (Houten, 1991).

Eindnoten:

- 1 Deze onderzoeken werden gesteund door de Stichting voor Historische Wetenschappen (SHW), die wordt gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).
Joris van Eijnatten (1964) is als historicus verbonden aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij promoveerde in 1993 op *God, Nederland & Oranje. Dutch Calvinism and the Search for the Social Centre*. Thans werkt hij als wetenschappelijk onderzoeker in opdracht van NWO/SHW aan een monografie over de ideeënwereld van Willem Bilderdijk.